

סימן א

- פיקוח נפש

ספיקות, חששות, טעויות ומדדים

ראשי פרקים:

- פרק א - חיפוש נעדר בשבת
- פרק ב - הנהגת פיקוח נפש בטעות
- פרק ג - יולדת ביום הכיפורים - היתר גמור כדי למנוע סכנה בזמן אחר
- פרק ד - חשש רחוק בפיקוח נפש הנוגע לרבים
- פרק ה - תיקון ראש הירך בשבת - מדדים לקביעת פיקוח נפש

פרק א. חיפוש נעדר בשבת

לפני כחצי יובל, בערב שבת אחר הצהריים, נקראתי בדחיפות לטלפון. מן הצד השני של הקו שמעתי הורים מודאגים. בנם, תלמיד ישיבת חברון, היה אמור להגיע זה מכבר לבית הוריו עם חבר אורח לשבת. השעה כבר מאוחרת, כשעה לפני השקיעה, והילד איננו. מגורי בגבעת מרדכי סמוך לישיבה, איפשרו לי להגיע לחדרו של התלמיד תוך דקות. שיחה קצרה עם חבריו לחדר רק הגדילה את התעלומה. הבחור נעדר מחדרו ומלימודיו מזה שלושה ימים, שקית התפילין שלו נשארה מיותמת בחדר, ולאיש מחבריו לא היה מושג לאן הוא נעלם. מועד כניסת השבת הלך והתקרב. בכל זאת ניתן היה לבצע שני בירורים נוספים לפני שקיעת החמה. באותו שבוע התקיימו הפגנות בצפון העיר, והמשטרה ביצעה מעצרים נרחבים בין המפגינים. פניתי למטה המשטרה במגרש הרוסים בירושלים, שם נמסר לי ששמו של הנעדר איננו כלול לא ברשימת העצורים ולא ברשימת נפגעי תאונות דרכים של הימים האחרונים. סמוך לשקיעה הודעתי להורי הנעדר על תוצאות הבירורים. כשעה אחר כך, עם גמר תפילות ליל השבת שאלתי את הגר"ש אלישיב שליט"א איך להתייחס למצב הזה. האם המצב מוגדר כפיקוח נפש? האם מותר לי, או האם אני אף מחוייב להתחיל בחיפושים ובניסיונות לאתר את הבחור תוך כדי פעולות הכרוכות בחילול שבת?

הגר"ש אלישיב חשב קימעא וענה בהחלטיות: "מי יימר שהבחור באמת נמצא בסכנה, ומי יימר שחילול השבת שלך יוכל לעזור, לכן אין לחלל את השבת"¹. בשבת בבוקר צעדתי ממאה שערים לגבעת מרדכי כדי להעביר שיעור

1. כעין זה - "מחמת שתי אפשרויות רחוקות אלו אין להתיר חילול שבת" - הביא הרב אברהם יצחק נריה זצ"ל בשם יבדל"א הגר"ש אלישיב, במאמרו: פיקוח נפש בשבת בצבא, תחומין ג

שבועי בבית הכנסת. בדרכי עברתי דרך שערי חסד, וכיוונתי את השעה למועד סיום תפילתו של הגרש"ז אויערבאך בבית הכנסת הגר"א. ליוויתי את הרב לביתו, סיפרתי לו בפרוטרוט את הסיפור כולו², כולל תשובתו של הרב אלישיב. הוספתי שאינני מרגיש בנוח עם התשובה, במיוחד לאור כללי פיקו"נ שזכיתי ללמוד במהלך השנים מפי הגרש"ז א עצמו. לאחר מחשבה³ הורה לי הגרש"ז א להתייחס למצב כפיקוח נפש, לנסוע מייד ולהתחיל בכל הפעולות הנדרשות לנסות לאתר את הבחור כאילו יום חול היום⁴. על השאלה האם מותר להמתין עוד כשעתיים עד גמר השיעור שממתינים לו משתתפים רבים, ענה בשלילה מוחלטת. מדובר בפיקוח נפש, ואסור בשום פנים לדחות את התחלת החיפוש.

בהתאם להוראתו נסעתי, עם גיסי (מנהל רוחני בישיבה גבוהה) והחלנו בחיפוש. התקשרתי למשטרה, קבלתי את כל הפרטים הנוגעים להפעלת המערכת המשטרתית לאיתור נעדרים, ונסענו למטה המשטרה במגרש הרוסים. דרגה צבאית בכירה סייעה לי לקבל יחס מיוחד ללא בירוקרטיה מיותרת.

- (תשמ"ב), עמ' 11-23, פרק ח, עמ' 23, תשובה למקרה ג [בניגוד לדעתו של הגר"י קלופט (זצ"ל)]. וראה עוד מה שהובא בשם הגר"י קלופט בתחומין ד (תשמ"ג), עמ' 252, ג"כ שלא כדעת הגר"ש א בתחומין ג' שם, לגבי ההתייחסות ההלכתית להוראות הבטיחות בצה"ל.
2. אף ש"הנשאל לחכם ואסר, לא ישאל חכם ויתיר" (ע"ז, ז, א) צ"ל:
א. לדעת התוס' (נדה, כ, ב, ד"ה אגמריה) "קפידא לא היא אשואל אלא אחכם, אבל השואל ישאל כל מה שירצה, דמתוך כך ידקדקו בדבר ופעמים שהראשון טועה ויצא הדבר לאורה". וכן הביא הדרכי משה י"ד, ס"ס רמה, בשם המרדכי (ע"ז ס' תשצו).
ב. גם לדעת החולקים (ע"ז, ז, א, תוד"ה הנשאל; תולדות אדם וחווה נ"ב ח"ה [כא ע"ד]), אינו אסור לשאול אלא "אם לא יודיע לו כבר שאלתי לפלוני ואסר לי. אבל אם אומר לו כבר שאלתי לפלוני - מותר". וכן פסק הרמ"א בהגה על שו"ע י"ד ס' רמב סע' לא.
ג. "במקום פיקוח נפש אין חולקין כבוד" (מטה אפרים, א"ח, תריח, טז, הובא נשמת אברהם ח"א [א"ח] שכת, ט); הגרש"ז א במאמרו: בירורים וספקות בענין פיקוח נפש דוחה שבת, מוריה, ג ג-ד (תשל"א), י-לו, לפני אות א; תורה שבעל פה יד (מוסד הרב קוק, תשל"ב) יז-מה; מנחת שלמה, ס' ז, עמ' לח.
וע"ע במחלוקת הראשונים אם האיסור לחכם להתיר מה שחברו אסר נובע מדין כבוד ת"ח (רש"י נדה כ, ב, ד"ה מעיקרא) או מדין שויה אנפשיה חתיא דאיסורא (ראב"ד בפירוש מסכת ע"ז שלו, הובא בר"ן על הר"ף ריש ע"ז א, ב, ד"ה הנשאל, בחי' הרשב"א, חולין מד, ב, ד"ה הווא, ובמאירי ע"ז ז). ברור ששני הטעמים נדחים מפני ספק פיקוח נפש.
3. תוך כדי דיבור הוא שאל: "האם הבחור הנעדר הוא נורמלי?" ולפני שהספקתי לענות הוא ביטל את השאלה באומרו "ואני כן נורמלי? לא! זו לא שאלה!" ומיד הורה להתחיל בחיפוש ולחלל את השבת. הדברים נחרטו באופן חד בזכרוני, מאז חזרתי עליהם ועל הלך הנלמד מהם כבר עשרות פעמים, והם מדויקים לחלוטין.
4. במאמר מוסגר הוסיף הגרש"ז א שאילו הרב אלישיב היה מכיר אותי כמו שהוא (הגרש"ז א) מכיר, היה בודאי עונה אותה תשובה (של הגרש"ז א).
אמנם ממחלוקתו של הגר"ש אלישיב עם הגר"י קלופט שצויינה בהערה 1, לכאורה משמע שלפנינו שתי שיטות הלכתיות שונות בכללי ההגדרה ההלכתית של פיקוח נפש, וכבר היו דברים מעולם. וא"כ כלל נקוט בידנו שגם ספק פיקוח נפש דוחה את השבת לא רק אם הספק על עצם קיום מצב הסכנה אלא גם אם הספק הוא על סיכויי ההצלח (יומא, פד, ב). וכבר למדנו שכאשר המצב העובדתי נתון, והספק נוגע לשאלה ההלכתית אם מצב מסוים מוגדר כפיקוח נפש, גם אז ע"פ כללי ההלכה יש להתייחס למצב כזה כמצב פיקוח נפש גמור (שבת קט, א, בגמ', וע"ע שרידי אש ח"ב ס' קכ, מה שהביא בשם רבנו ירוחם).

אולם לפני הפעלת המערכת הארצית של איתור נעדרים בקשתי לוודא שוב ובאופן אישי, שהבחור הנעדר איננו בין העצורים במגרש הרוסים. הבקשה נענתה ברצון. יחד עם הקצין האחראי נגשנו לבית המעצר, ותעודות הזיהוי של כל העצורים הוצגו בפני אחת אחרי השניה. לפתע אורו עיני. תמונתו של הבחור הנעדר הופיעה על אחת התעודות.

בבדיקה נוספת התברר שאכן מדובר בנעדר. בירור קצר העלה שהנ"ל נעצר בידי המשטרה כשנקלע באקראי לאזור ההפגנות בצפון ירושלים והובא למגרש הרוסים⁵. מובן שסיימנו כאן את החיפושים. הודינו לקצין המשטרה, המכונית נשארה במקומה, וצעדנו לבשר להורים המודאגים על המציאה.

פרק ב. הנהגת פיקוח נפש בטעות

גיס, הגה"צ הר"ר אלחנן פרבשטיין שליט"א, המשיך בדרכו דרך שכונת שערי חסד ודיווח לגרש"ז אויערבאך על מציאת הנעדר. הרב אויערבאך חשש, כנראה, שמא אצטער על חילול השבת לאחר שהתברר כי באמת לא נשקפה סכנת חיים לנעדר. משום כך בקש הגרש"ז מגיסי להעביר אלי מסר דחוף: למרות הסוף הטוב, כל הפעולות שבוצעו במהלך הבוקר נעשו כדין, והן מוגדרות כמצוה של פיקוח נפש, מאחר ולפי הנתונים שהיו אז המצב אכן הוגדר ככזה. לכן, בקש הגרש"ז להורות, יש לנהוג באותו אופן גם בעתיד, ולא להסס לחלל את השבת במקום ספק פיקוח נפש.

עוד חזר והדגיש, שגם אם בדיעבד יתברר שהגדרת המצב כפיקוח נפש הינה טעות, הפעילות איננה הופכת להיות עבירה למפרע, אלא נשארת מצוה גמורה, "ויש לו שכר טוב מאת ה' ית' עבור מחשבתו הטובה"⁶ מאחר והיא בוצעה בהתאם לנתונים שהיו בידיו בזמן ביצועה.

עקרון חשוב זה בהלכות פיקוח נפש בא לידי ביטוי גם בסוגיא אחרת המובאת בנשמת אברהם⁷. השאלה הנדונה שם היא מעשית: "חולה שיש בו סכנה שצלצלו עבורו לרופא שלו שיבוא... ויצטרך לנסוע בשבת במכוניתו, ובינתיים יצא החולה מכלל סכנה... או שנפטר". האם מותר לצלצל לרופא (איסורא זוטא) כדי לבטל את ההזמנה ולמנוע נסיעה מיותרת בשבת (איסורא רבה)?

5. באותם ימים הפרטים האישיים שבתעודות הזהות הודפסו במדפסת סיכות והאותיות היו מורכבות מנקודות. נקודה מחוקה בשם משפחתו של העציר בתעודת הזיהוי, שינתה את האות הראשונה של שם משפחתו, וגרמה לתשובה השלילית של המשטרה לפני כניסת השבת.

6. ש"ע או"ח, שכת, טו; מ"ב ס"ק מב שם; שש"כ כ"ך א (תשל"ט) פ"ב סע' ז, וכה"ע יט שם בשם הגרש"ז.

7. נשמת אברהם, כ"ך א (אורח חיים), ס' שלח, סוף ס"ק א. וכן כתב הרב יצחק זילברשטיין בשם חותנו הגר"ש אלישיב, בספר תורת היולדת, פרק כא, והרחיב בהערות א-ב, עמ' קמז-קמט שם (מהדורה שניה, תשמ"ז). ועיין שם בדעת הגר"פ שיינברג שחולק.

התשובה שלילית: אסור לצלצל⁸. טעם האיסור מובא שם בשם הגרשז"א: מכיון שאותו רופא יחלל את השבת בהיתר וכוונתו להצלת נפש, יקבל שכרו מן השמים⁹, לכן אסור לעבור שום עבירה כי הרופא איננו עומד לעשות שום איסור.

גם כאן בא לידי ביטוי אותו העיקרון. אם בשעת מעשה, המבצע חושב שמדובר בפיקוח נפש, הוא אינו עובר שום איסור גם אם יתברר אח"כ שטעות בידו, ויקבל שכרו מן השמים.

דוגמא נוספת לעיקרון עוסקת בדיני צבא. מפקד גדוד החליט בליל שבת להזיז את יחידתו מגבעה אחת לגבעה שניה כדי לתרגל את חייליו. לחיילים, שחלקם שומרי מצוות, הוא נימק את התזוזה בשיקולים מבצעיים בהגדירו את המצב כפיקוח נפש. הזזת היחידה משמעותה ביצוע של אלפי פעולות של אבות מלאכה ותולדותיהן, ביניהם מבעיר, בונה וסותר.

לאחד החיילים שלא היה אמור להשתתף בתזוזה נודע שהמפקד הטעה את חייליו, ובאמת אין שום צורך מבצעי בתזוזה ואין כאן שום סרך פיקוח נפש. בידו להרים טלפון למפקדת החטיבה, לדווח על כוונת המ"ד לחלל את השבת ללא הצדקה מבצעית, ועל ידי כך למנוע את חילול השבת ההמוני של חיילי הגדוד. האם מותר לו לעבור איסורא זוטא¹⁰ כדי למנוע את האיסורים החמורים של חיילי היחידה? תשובת הגרשז"א לשאלה זו היתה חד משמעית: אין להתקשר בשבת. הסיבה לכך היא שהמתקשר עובר על איסור, אומנם איסור קל, אך החיילים שהוטעו על ידי מפקדם אינם עוברים שום איסור. שכן לפי המידע שבידם מדובר בפיקוח נפש, ויש להם על כך שכר טוב מן השמים עבור מחשבתם הטובה¹¹.

פרק ג. יולדת ביום הכיפורים - היתר גמור כדי למנוע סכנה בזמן אחר

בתקופת מלחמת ההתשה לפני כארבעים שנה עליתי לבית הגרשז"א לשאול שאלה הלכתית בדיני פיקוח נפש. במהלך הדברים הדגים הגרשז"א את דרכם של חז"ל בהלכות פיקוח נפש למנוע סכנה רחוקה, מדיני יולדת תוך שלשה ימים מהלידה ביום צום הכיפורים. שהרי יולדת תוך ג' אפילו אם לא אמרה שהיא זקוקה לאכול, בכל זאת מאכילים אותה כדרכה ביום הכיפורים ללא צמצום

8. הסבר זה מעורר את השאלה: אם הרופא עלול לחזור אחר כך באיסור לביתו, אם כן יתכן ויש מקום לביצוע "איסורא זוטא" על ידי צלצול טלפוני וביטול הזמנת הרופא כדי למנוע ממנו לעבור אחר-כך "איסורא רבה" בשובו לביתו. יתר על כן, אם הרופא איננו שומר שבת בעצמו, אזי גם ההליכה לבית החולה איננה מוגדרת כמצווה גמורה לדעת הגרשז"א המובאת בנשמת אברהם (סי' רמ"ח סוף ס"ק א', וסי' שכ"ח סוף ס"ק ל"א). ושאלה זו טעונה עדיין הכרעה.

9. ראה שו"ע א"ח, שכח, טו.

10. ראה עירובין לב, ב, "רבי סבר ניהא ליה לחבר דליעבד איסורא קלילא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה"; שבת ד, א, תוד"ה וכי אומרים; מאירי שם, בית הבחירה ד"ה וחכמי לונגל תירצו.

11. הרב יצחק קופמן בשם הגרשז"א אויערבאך, הצבא כהלכה (הוצאת קול מבשר, ירושלים תשנ"ב), פרק לב, סעיפים א, ז. לפני כחצי יובל ראיתי תשובה דומה גם בשם הגר"ש אלישיב, אולם בעת כתיבת הדברים יגעת ולא מצאתים.

בשיעורין¹². הדברים אמורים גם אם לדעת הרופאים אין סכנה בתענית. והסיבה לכך היא שמאחר ותוך ג' ימים מהלידה עלולים להיות מצבים בהם היולדת עלולה להסתכן ולמות כתוצאה מן התענית, לכן משום חומרת פיקוח נפש לא חילקו חכמים ובכל ענין הפקיעו מהיולדת את חובת הצום בתוך ג' ימים¹³. והוא הוסיף שעדיף שאלף נשים יאכלו ביום הכיפורים לחינם כדי שאישה אחת, במקום נידח בעולם, לא תסתכן ותמות. משום כך, כדי למנוע סכנה בפעם אחרת או במקום אחר, התירו חכמים את האכילה בהיתר גמור ללא התחשבות בדברי הרופא שמרשה לצום. הדברים נאמרו אז למרות ההנחה שכיום יולדת איננה נמצאת במצב של חולה שיש בו סכנה לאור התמותה הנמוכה בלידה בבתי החולים בארץ, ואע"פ כן דברי חז"ל לא זזים ממקומם.

ראוי לציין כי על פי המידע הרפואי המעודכן, לידה היא תהליך שיש בו סכנת חיים גם היום¹⁴, אלא שטיפול נכון עשוי להקטין את התמותה האימהית במידה ניכרת¹⁵. לאור המידע הרפואי המעודכן ברור לכל שדברי חז"ל עומדים במלוא תוקפם.

פרק ד. חשש רחוק בפיקוח נפש הנוגע לרבים

בשנת תשנ"ב התעוררה שאלה לגבי נתוח שלאחר המוות. מצבו של תינוק ירושלמי החל להדרדר זמן קצר אחרי שקבל חיסון נגד דלקת כבד נגיפית, והוא נפטר תוך שעות ספורות מקבלת החיסון. משרד הבריאות ביקש לבצע נתיחה שלאחר המוות כדי לברר את סיבת המוות הפתאומי, וכדי לדעת אם יש קשר בין מתן החיסון למוות התינוק.

12. ש"ע א"ח, תריז, ד, ע"פ הרא"ש הרמב"ן וש"פ שלמדו דיני יוה"כ מדיני שבת (שבת קכט, א, "בין אמרה צריכה אני ובין לא אמרה צריכה אני מחללין עליה את השבת"). וראה מ"א, שם; א"ר שם; מ"ב שם; ערוך השולחן, של, ה; ש"ע הרב, תריג, ד; תריח, יג.

13. כע"ז כתב הגרש"א במאמרו: בירורים וספקות בענין פיקוח נפש דוחה שבת מוריה, ג, גד (תשל"א), י-לו, סוף אות א, ד"ה "וכע"ז מבואר בגמרא" עמ' יח-יט; תורה שבעל פה יד (מוסד הרב קוק, תשל"ב) יז-מה, עמ' כו; מנחת שלמה, ס' ז, עמ' מד.

14. בשנת 1989 פורסמה הערכה של תמותת האימהות באזורים שונים של העולם. באופן כללי, התמותה האימהית בארצות המפותחות היא בממוצע 30 ל-100,000, באמריקה הלטינית 270 ל-100,000, ביבשת אסיה 420 ל-100,000 ובאפריקה 640 ל-100,000 (6.4 לאלף לידות). מקור בספרות הרפואית :

Harrison K.A., Tropical obstetrics & gynecology - Maternal mortality, *Trans-R-Soc-Trop-Med-Hyp* 83(4): 449-453 (1989).

מאמרים רפואיים אחרים שנתפרסמו ב-20 השנים האחרונות מציינים תמותה אימהית עולמית כוללת של יותר מחצי מליון נשים המתות כל שנה מסיבוכי לידה, כאשר יש מקומות רבים בהם התמותה האימהית מגיעה ליותר מאחוז אחד למאה. לדוגמה :

Int-J-Gynaecol-Obstet 27(3): 365-370 (1988); *Ann-Soc-Belg-Med-Trop* 73(4):279-285 (1993).

15. התמותה האימהית הנמוכה בישראל עד כדי פחות מ-10 ל-100,000 לידות, קשורה בטיפול רפואי נאות כדוגמת הכנסת אינפוזיה, מתן דם או אנטיביוטיקה כשיש בכך צורך, ניתוחים קיסריים, זירוז לידה במצבים שונים וכדומה.

כשנשאלתי לחוות דעתי עניתי שיתכן ויש כאן הצדקה הלכתית לביצוע הנתיחה, שכן אם יתברר שיש קשר בין החיסון לבין מות התינוק עשויות להיות לכך השלכות מיידיות על מניעת סכנה מתינוקות נוספים ועל מדיניות החיסון של משרד הבריאות. אמנם הסיכוי שאכן החיסון גרם למוות הינו קטן מאד כי מליוני ילדים כבר קבלו חיסון דומה בחו"ל, וגם בארץ קבלו את החיסון אלפי תינוקות ללא תופעות לוואי משמעותיות. אע"פ כן, מדובר בחשש פיקוח נפש של רבים. בפיקוח נפש אין הולכים אחר הרוב¹⁶, ולגבי פיקוח נפש של רבים חוששים גם למצבים נדירים יותר¹⁷. תמיד קיימת האפשרות כי פס יצור מסויים נפגע בזיהום או בליקוי אחר שגרם, אולי, למות התינוק¹⁸.

סוכם לשאול את הגר"ש אלישיב שליט"א. במהלך הצגת הדברים, החל הרב אלישיב להדגיש את האפשרויות הרחוקות והסיכויים הקטנים של התועלת בניתוח ["מי ימר, ... ומי ימר..."]. בקשתי את רשותו של הגר"ש אלישיב וחזרתי לפניו על דברי הגרש"א בענין הבחור הנעדר כפי שתואר לעיל בפרקים א-ב. הגר"ש אלישיב חיך ופסק... לגשת ולשאול את הגרש"א אויערבאך.

קיימנו את דבריו ופנינו לביתו של הגרש"א אויערבאך. לאחר שמיעת כל הנתונים שהיו בידינו פסק הגרש"א באופן חד משמעי שצריך לנתח את גופת התינוק משום החששות הקיימים, למרות שהיה ברור לו היטב, כפי שהוא בעצמו גם הדגיש, שמדובר בחשש רחוק. כשעה אחר-כך נודע לנו כי החשש במקרה הזה הוא עוד יותר קטן ממה שחשבנו בעת הצגת השאלה לגרש"א. חזרנו איפוא בערב

16. יומא פד, ב. אמנם כשהמיעוט קטן ביותר, נחשב זניח בעיני בני אדם, המצב לא מוגדר כפיקוח נפש לדחות איסורים. ראה: א. שו"ת מהר"ץ חיות סי' נב. ב. החיד"א בשו"ת חיים שאל, חלק ב סימן כה. ג. משכ' ראש ישיבת חברון הגרמ"מ פרשטיין שליט"א במאמרו: גדרי "ספק פיקוח נפש" – חילול שבת לצרכי חולה מסוכן, ספר רפואה והלכה – הלכה למעשה (ירושלים תשס"ו) עמ' 17-3. וראה להלן סימן לב הערות 22-24.

17. לדעת רב האי גאון שבת מב, א, הובא בר"ח וברשב"א שם לגבי גחלת של מתכת ברשות הרבים וצידת נחש, שלגבי היחיד החשש הוא לנזק ולא לסכנת חיים אך כשמדובר ברבים המצב הופך לחשש פיקוח נפש המתיר איסורי תורה. (ע"ש בר"ח שהיתר כיבוי גחלת של מתכת הוא גם לדעת ר' יהודה האוסר מן התורה מלאכה שאצל"ג ומשמע שלדעת ר' יהודה גם כיבוי גחלת של מתכת אסור מן התורה ושלא כרש"י שם), וראה עוד מה שכתב הבית יוסף, טור י"ד קעח לענין לאו דלא תלכו בחוקות הגוי, אשר הותר למקורבים למלכות לעבור על איסור תורה (לחד תירוק) משום הצלה שיכולה לבוא על ידם אם תיגזר בעתיד גזירה על ישראל.

18. בתחילת תקופת ההתפשטות של נגיף האיידס, נדבקו וחלו באיידס מטופלים רבים מקבלת מוצרי דם, שהיו אמורים להיות בטוחים לפני עידן האיידס. מספר מדינות, ביניהן צרפת ויפן, התמהמהו יתר על המידה בשינוי המדיניות הרפואית, וכתוצאה מכך נפגעו עוד מטופלים רבים שהיה ניתן למנוע את הדבקתם אילו נקטו שלטונות הבריאות באמצעים הנדרשים מוקדם יותר. בשנת תשנ"ו התנהלו הליכים משפטיים נגד חברת באייר הגרמנית, חברת בקסטר האמריקנית, אלפא ת'רפיוטיקס (חטיבה של גרין קרוס) היפנית וחב' רון-פולן-רור הצרפתית. חולי המופיליה בארה"ב הגישו אז כ-800 תביעות משפטיות בטענה כי החברות הללו העדיפו להרויח ולכן מכרו מוצרי דם נוגעים בנגיף האיידס, מבלי שנקטו באמצעי בטיחות (חימום הדם). החברות הללו, אף שלא הודו באשמה, הציעו אז פיצויים בסך 640 מיליון דולר לחולים שנפגעו כדי ליישב את התביעות שהוגשו נגדן (טלגרף, מיום 20-21 באפריל 1996, עמ' 6).

שוב לבית הגרש"ז עם הנתון החדש. הגרש"ז הקשיב בעיון לנתונים החדשים ואז חזר על הורתו הראשונה. אבי הבן, בצערו, העז פניו ושאל: אולי קשה לכבוד הרב לחזור בו מפסיקתו הראשונה? הגרש"ז חיך בחביבות את חיוכו הרחב ואמר בקול: לחזור בי? אני מוכן גם אלף פעמים כשהדבר מוצדק. אך איזו סיבה יש לחזור כאן כשמדובר באפשרות של סכנת רבים גם אם היא רחוקה. הוא חזר אז בפנינו כמה פעמים על החובה להזהר בחשש פיקוח נפש כדי שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל.

פרק ה. תיקון ראש הירך בשבת - מדדים לקביעת פיקוח נפש

כשנה לפני פטירתו של הגרש"ז א פנה אלי ד"ר יצחק ליפשיץ, אורתופד מומחה ויר"ש בשאלה הלכתית מעשית. שבר של צוואר ראש הירך מצוי מאד בגיל המבוגר. אדם שעצם הירך שלו נשברה מצוי בסכנת חיים ממשית. כשלושים וחמישה אחוזי תמותה (תוך שנה) ללא ניתוח, וכשבעה עשר וחצי אחוזי תמותה שנתית עם ניתוח אורתופדי מתאים¹⁹. מקובל היה אז בין הרופאים האורטופדיים שדחיית הניתוח עד שלושה ימים (72 שעות) ממועד השבר איננה מגדילה את אחוז התמותה, אלא שמשך הזמן בו החולה סובל כאבים קשים עד הניתוח מתארך²⁰. משום כך, אם חדרי הניתוח הרגילים תפוסים בניתוחים אחרים, בדרך כלל לא מקובל להזעיק צוות כונן מהבית כדי לפתוח חדר ניתוח נוסף לתיקון שבר ראש הירך, מתוך ההנחה שדחיית הניתוח לא תגדיל את הסיכון לחיי החולה. נוהל זה היה קיים אז בבתי החולים כולל במרכז הרפואי שערי צדק.

שאלתו של הרופא האורתופד היתה פשוטה: כשמגיע חולה בשבת עם שבר צוואר ראש הירך ויש חדר ניתוח פנוי על צוותו. האם מותר לבצע את הניתוח מייד בשבת, או שצריך להמתין עד צאת השבת כשם שממתנים בימות החול כשאין חדר ניתוח פנוי, ולא מזעיקים צוות כונן מהבית. לאור כללי פיקוח נפש אותם זכיתי ללמוד מהגרש"ז במהלך השנים, עניתי בהחלטיות: מותר לנתח בשבת שבר של ראש הירך, יש בכך גם מצווה וגם חובה. נימוקי היו:

1. מי שנפגע ונשבר ראש עצם הירך שלו מוגדר, לכל הדעות, כחולה שיש בו סכנה (35% תמותה ללא ניתוח וכ-17.5% תמותה גם לאחר הניתוח). לגבי חולה שיש בו סכנה מוסכם לכל הדעות שצריך לתת לו את הטיפול הרפואי

19. מפי ד"ר ליפשיץ, אורתופד בכיר במרכז רפואי שע"צ ירושלים. ראה :

Campbell's Operative Orthopaedics, 8 th edition, editor: Crenshaw A.H., p 898.

20. כנ"ל. לגבי שבר בגוף עצם הירך, ראה:

Rogers F.B. et al., Prompt fixation of isolated femur fractures in rural trauma center: a study examining the timing of fixation and resource allocation. *J. Trauma*, 36 (6):774-777, June 1994.

הטוב ביותר שניתן לספק לו במצבו²¹. אין ספק שמבחינה רפואית בדרך כלל יש עדיפות לבצע את הניתוח בהקדם ללא המתנת יום או יומיים. ומשום כך אין ספק שמדובר בפיקוח נפש הדוחה שבת.

2. ידועה שיטת הרמב"ם ע"פ המגיד משנה²², שלגבי חולה שיש בו סכנה עושים לו כל צורכו בשבת לא רק בדברים הנוגעים לרפואתו אלא גם לגבי צרכים אחרים של החולה. על אחת כמה וכמה כשמדובר בניתוח לרפואתו. וכדעת המ"מ פסקו גם התשב"ץ²³, המגן אברהם²⁴, הגרי"ז הלוי סולוביצ'ק מבריסק²⁵, הגר"י אברמסקי²⁶ וכן משמע בפשטות מדברי הב"י והשו"ע²⁷.

3. המאירי (על פי דעת המשנה ברורה)²⁸ אמנם חולק לכאורה על המ"מ ואוסר לחלל שבת עבור צרכים לא רפואיים של חולה שיב"ס, אך גם הוא מתיר לחלל שבת עבור כל פעולה "שממהרת היא בחיזוק איבריו, ואין משהים שום דבר תועלת לגמור רפואת החולה" גם אם "אין בה צורך למהירות" והיה מקום לומר "שנמתין לה כדי שלא יתחלל שבת"²⁹. ואם כן גם בנדון דידן, מדובר בניתוח שאין ספק שהוא חלק מהטיפול הראוי לחולה המסוכן שלפנינו, והוא בודאי כלול בהגדרת רפואה המחזקת את אברי החולה, והרבה למעלה מזה.

4. לדעת הגר"מ פיינשטיין³⁰ זצ"ל יסורים גדולים לחולה מסוכן "מקצרים החיים" ולכן מניעת יסורין דוחה איסורי תורה. גם הגרשז"א³¹ כתב שמותר לחלל שבת עבור חולה שיש בו סכנה "לא רק כדי להציל את הנפש לשעה אלא גם להקל מעליו כאבים". אין ספק שדחיית ניתוח ראש הירך מוסיפה שעות ארוכות של יסורים קשים לחולה. יסורים גדולים אלו מן הדין שיחדו שבת.

21. שש"כ כרך א (תשל"ט) פל"ב, סע' כז; נשמת אברהם, ח"ב (י"ד) שסט, ב, בשם הגרשז"א.

22. הלכות שבת פ"ב הל' יא.

23. ח"א סנ"ד, הובא בביה"ל שכח, ד, ד"ה כל שרגילים.

24. ס' שכח, ס"ק ד.

25. חידושי מרן ר"ז הלוי על הרמב"ם, הלכות שביית עשור.

26. חזון יחזקאל על תוספתא שבת, טז, יב.

27. א"ח, שכח, ד. ומה שכ' שם "אבל כשיודעים ומכירין כאותו החולי שממתין ואין צריך חילול אסור לחלל עליו את השבת אע"פ שהיא מכה של חלל" לכאורה הדברים אמורים בסתם מכה של חלל שהיא רק בחזקת סכנת נפשות עד שידעו שאין בה סכנה. ולכן "אם מכירים באותו חולי שממתין" הינו שהכרה זו מוציאה את המכה מחזקת חולי שיש בו סכנה, אז אסור לחלל עליה את השבת. אולם כאשר ידוע כבירור שיש בחולי סכנה, אין לדחות את הטיפול גם אם קיימת הערכה שדחיית הטיפול לא תגדיל את הסכנה הקיימת כבר לחיי החולה וכמבואר בימא פד, ב, ע"פ המאירי שם. אמנם לכאורה אין זו דעת המ"ב שם ס"ק טז, לשיטתו בביה"ל שם, ד"ה כל שרגילים.

28. שכח סע' ד, ביאור הלכה ד"ה כל שרגילים.

29. ע"פ יומא, פד, ב, "מהו דתימא ליעכב עד לאורחא כי היכי דלא ניחול עליה הוי שבתא - קמ"ל" עיי"ש.

30. אגרות משה, חו"מ, ח"ב, עג, ט.

31. הערות הגרשז"א לספר לב אברהם, מהדורה ראשונה, חלק א, עמ' טו (על פרק ו סע' ה(ז)).

5. צריך להביא בחשבון אפשרות שאם הניתוח לא יתבצע היום, כשחדר הניתוח פנוי, אין בטחון שניתן יהיה לבצע אותו מחר, עקב ניתוחים דחופים אחרים או בעיות פרופסיונליות של הצוותים הרפואיים, וכבר היו דברים מעולם.

6. לדעתי יש להטיל ספק במשמעות ההלכתית של מחקרים המראים העדר סיכון חיים בדחיית הניתוח עד שלשה ימים, משום שיתכן וקיים סיכון מסוים, שטרם נמצא מובהק מבחינה סטטיסטית, אך מבחינה הלכתית אין ספק שיש בו בכדי להתיר ואף לחייב ביצוע הניתוח בשבת.

מאחר ומדובר בפיקוח נפש אמיתי, די אפילו באחד הנימוקים הללו כדי להתיר ניתוח בשבת, על אחת כמה וכמה בצירוף כולם. מה גם שאפילו אם בדיעבד יתברר שהגדרת המצב כפיקוח נפש הינה טעות, הפעילות איננה הופכת להיות עבירה למפרע, אלא נשארת מצוה גמורה "שמכיון שאותו רופא יחלל את השבת בהיתר וכוונתו להצלת נפש, יקבל שכרו מן השמים"³².

כשעה מאוחר יותר פגשתי ביחידה לטיפול נמרץ את הרב פרופ' א"ס אברהם, מחבר סדרת הספרים המופלאה "נשמת אברהם – הלכות חולים רופאים ורפואה", הצגתי לפניו את תשובתי הנ"ל והופתעתי מתגובתו. לדעתו, הוא אמר, אין היתר לבצע את הניתוח בשבת משום שלדברי האורתופדים המומחים אין החמרה של סכנת החיים בדחיית הניתוח.

לאור חילוקי הדעות סיכמנו שנפנה לשני תלמידיו הגדולים של הגרשז"א, הגרי"י נויבירט והגר"א נבנצל. ובמידה ולא תהיה הסכמה ביניהם, תועלה השאלה לגרשז"א עצמו.

כמוסכם העליתי את השאלה בפני הגר"א נבנצל. עם הצגת השאלה נטה, מתחילה, לדחות את הניתוח עד צאת השבת, אך לאחר שמיעת חמישה מהנימוקים שהובאו למעלה הביע את דעתו בהחלטיות להיתר, והוסיף את הנימוק החמישי שהובא לעיל.

במקביל שאל פרופ' אברהם את הגר"י נויבירט, ונענה שצריך לדחות את הניתוח עד לאחר השבת³³, והסתמך על מה שכתב לכאורה הגרשז"א עצמו³⁴.

32. פרק ב לעיל.

33. ראה: שש"כ חלק א (תשל"ט) פלב, סי' כג.

34. הרב שלמה זלמן אויערבאך, בירורים וספקות בענין פיקוח נפש דוחה שבת, תורה שבעל פה יד (מוסד הרב קוק, תשל"ב) יז-מה, בעמ' כז ד"ה ומ"ש הרמ"א: "...א"ר יותר נראה דה"ה נמי לענין שבת אם הוא סמוך לקראת השבת ואפשר לשהות עד מוצ"ש דבכגון דא אין השבת נדחית וכמ"ש בשו"ע הרב ס' שכ"ח סעיף יג, כיון דאין צורך כלל לדחות את השבת ...". אמנם לכאורה אין מכאן כל ראייה לנ"ד. שהרי בנ"ד לא מדובר בהמתנה מועטת סמוך ליציאת השבת אלא בהמתנה ממושכת רבת יסורים של חולה שיב"ס עד התחלת הניתוח הנדרש. לא ניתן להגדיר מצב כזה כמצב שבו "אין צורך כלל לדחות את השבת". וע"ע שש"כ כרך א' (תשל"ט) פל"ב הע' ב. "ושמעתי מהגרשז"א אויערבאך (שליט"א) ד"ל דהיכי שהרודף (המחלה)

לאור חילוקי הדעות נגשו הגר"י נויבירט ופרופ' אברהם להציג את השאלה בפני הגרש"א. לאחר מספר פגישות עם הגרש"א (שלצערי לא זכיתי להשתתף בהם עקב שיעבודי לבית החולים) הורה הגרש"א אויערבאך שיש לבצע את הניתוח של תיקון ראש הירך בשבת למרות חו"ד הרופאים שדחיית הניתוח לא מגדילה את התמותה. נימוקו העיקרי, כפי שמסר לי פרופ' אברהם, היה פשוט. כאשר נמצא לפנינו חולה שיש בו סכנה, והחולה או הרופא "מרגיש בהול" להקדים את הניתוח – יש לבצע את הניתוח בהקדם גם בשבת³⁵, ואפילו אם לדעת הרופאים אין חשש להגדלת הסכנה לחיי החולה עקב ההמתנה.

שבועות ספורים אחר כך התברר שבעצם אין הסכמה בין הרופאים על העדר סיכון בדחיית הניתוח. נמצאו מספר מאמרים רפואיים הטוענים שגם דחיית הניתוח בפחות מ 72 שעות עלולה להגדיל את התמותה³⁶.

אולם פסק ההלכה של הגרש"א להתיר את הניתוח בשבת ניתן למרות הנתונים הרפואיים שהובאו לפניו באותה שעה, על פיהם דחיית הניתוח איננה מוסיפה סכנת חיים.

כבר נמצא בגוף האדם, הר"ז בכלל פיקו", אולם לא מיקרי רודף אא"כ מצבו של החולה הולך ורע, משא"כ אם אין שינוי, כי אז נעשה כאילו פסקה הרדיפה לאותה שבת ואסור לחלל שבת, אם יודעים בבירור שאפשר לדחות את הטיפול למחר בלי שום נזק, עכ"ד. אך לענ"ד אין להביא ראיה מכאן לנ"ד, כי הדיון בשש"כ שם הוא לגבי אדם שכיום הוא איננו עדין בסכנת חיים, אלא שמאחר ו"הרודף" - המחלה כבר קיימת וסופה להביאו לסכנה, לדעת הגרש"א אין זה נכלל בדברי החזו"א "דלא מקרי ספק פיקו"נ בדברים העתידים שבהווה אין להם כל זכר". ורק על כגון זה כתב הגרש"א כי "אם אין שינוי, כי אז נעשה כאילו פסקה הרדיפה לאותה שבת ואסור לחלל שבת, אם יודעים בבירור שאפשר לדחות את הטיפול למחר בלי שום נזק". אבל מי שכבר היום בסכנת חיים ברורה, צריך לקבל את הטיפול הטוב ביותר בהקדם, בין אם מצבו ממשיך להדרדר, ובין שהתיצב או אפילו השתפר.

³⁵. בעיקבות האמור למעלה כתב פרופ' אברהם בספרו "דיני הרופא בשבת יום טוב" (הוצאת מכון שלזינגר, תשנ"ה), את ס' נו (עמ' 30) ד"ה בכל מקרה.

³⁶. ראה :

Raunest J. et al., Zur Komplikationsinzidenz und Frühlethaliät bei der Operationen Versorgung coxaler Femurfrakturen. Langenbecks Arch. Chir. 375(3):156-160.1990.
Bonnaire F, et al, I. Schenkelhalsfrakturen beim Erwachsenen: gelenkerhaltende Operationen. II. Die Bedeutung des Operationszeitpunkts und des Implantats für die Genese der aseptischen Hüftkopfnekrose. Unfallchirurg 98 (5):259-264.1995.